

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ СУДДЯМИ УКРАЇНИ В РАМКАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ

APPLICATION OF LEGAL POSITIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS BY JUDGES OF UKRAINE WITHIN THE FRAMEWORK OF ENSURING THE RIGHT TO FREEDOM AND PERSONAL INVITING

Саснюк М.І., к.ю.н.,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Рец В.В., студентка II курсу магістратури
Навчально-науковий інститут права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сароян Р.М., студента II курсу магістратури
Навчально-науковий інститут права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті досліджено законодавче підґрунтя звернення суддями України до правових позицій Європейського суду з прав людини. Звернено увагу на необхідність забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, а також на окремі правозахисні аспекти цього права. Зауважено, що дане право є основоположним і поряд з іншими правами повинно бути захищене і забезпечене. Проаналізовано особливості правозахисного механізму досліджуваного права та його основні складові елементи. Автори акцентують увагу на значущості дотримання права на свободу та особисту недоторканність для стабільності всієї існуючої правозахисної системи. Наукова стаття звертається до необхідності імплементації законодавцем правозахисних аспектів у «тіло закону» для того, щоб підвищити якість існуючих правозахисних механізмів. Крім цього, оцінюється значення вивчення і розуміння правових позицій Європейського суду з прав людини, в рамках якої висвітлено ключові аспекти забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Доцільно наголосити на правозахисній функції ЄСПЛ, тому що він є останньою інстанцією після вичерпання всіх національних засобів захисту і у рішеннях фактично здійснює захист порушеного права особи, спираючись на низку юридичних норм, звертаючи увагу на дієвість та ефективність національних механізмів забезпечення порушеного права. Так, право на свободу та особисту недоторканність є основоположним і належить до тих прав, які мають високі показники ризику порушення, тому що фігурує в рамках кримінального процесу, а також в рамках адміністративної та цивільної галузей права.

Звернуто увагу на універсальність положень статті 5 Конвенції для всіх національних законодавств, якими вони прийняті та застосовуються. Охорона права на свободу та особисту недоторканність юридичними засобами є демонстрацією елементу правозахисного механізму, тобто його правової основи. Так, статтею 5 Конвенції передбачено імперативний перелік випадків, у яких право на свободу та особисту недоторканність особи може бути правомірно обмежено. Зокрема, «...нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом».

В дослідженні проаналізовано застосування правових позицій Європейського суду з прав людини в рамках забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в правозахисних аспектах та функціонуванні правозахисного механізму. Серед методології дослідження слід виокремити емпіричний метод та метод узагальнення, за допомогою яких було зібрано, розглянуто та узагальнено наявний дослідницький матеріал.

Ключові слова: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, судова практика, правові позиції ЄСПЛ, правозахисні механізми, право на свободу та особисту недоторканність.

The article examines the legal basis of the Ukrainian courts' appeal to the practice of the European Court of Human Rights. Attention was drawn to the need to ensure the right to freedom and personal integrity, as well as to certain human rights aspects. It is noted that this right is fundamental and must be protected and ensured along with other rights. The peculiarities of the human rights protection mechanism of the researched law and its main constituent elements are analyzed. The author emphasizes the importance of observing the right to freedom and personal integrity for the stability of the entire existing human rights system. The scientific article addresses the need for the legislator to implement human rights aspects into the "body of the law" in order to improve the quality of existing human rights mechanisms. In addition, the importance of studying and understanding the practice of the European Court of Human Rights, which highlights the key aspects of ensuring the right to freedom and personal integrity, is evaluated. Today, the courts always refer to the decisions of the ECtHR in solving all legal disputes and other legal issues, because in the future this will have positive consequences in the courts of higher instances and in the ECtHR itself in case of an appeal to it by a person who believes that his right has been violated.

The purpose of the scientific article is to study the application of the practice of the European Court of Human Rights within the framework of ensuring the right to freedom and personal integrity in human rights aspects and the functioning of the human rights mechanism. Among the research methodology, the empirical method and the generalization method should be singled out, with the help of which the available research material was collected, reviewed and summarized.

Key words: Conventions on the protection of human rights and fundamental freedoms, the European Court of Human Rights, case law, legal positions of the European Court of Human Rights, human rights mechanisms, the right to freedom and personal integrity.

Постановка проблеми. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність поряд з іншими основоположними правами є важливим завданням не тільки системи правосуддя або правоохоронних органів, але і держави загалом. Підвищення авторитету практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) досить швидко актуа-

лізувало її в Україні серед правової спільноти. Сьогодні суди повсякчас звертаються до рішень ЄСПЛ у вирішенні усіх правових спорів та інших юридичних питань, тому що в подальшому це матиме позитивні наслідки у судах вищих інстанцій та в самому ЄСПЛ у випадку звернення до нього особи, яка вважає, що її право було порушено.

Однак практика ЄСПЛ є складовою значно більшого явища – правозахисного механізму, завданням якого є забезпечення захисту і охорони прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на свободу та особисту недоторканність. Його функціонування залежить від низки факторів, які повинні створити належні умови для його дієвості та ефективності. Однак сьогодні обсяг звернення до ЄСПЛ громадян України не скорочується, незважаючи на врахування судами у власних рішеннях практики ЄСПЛ, що свідчить про наявність проблем в аспекті функціонування правозахисних механізмів та порушення важливих аспектів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Дослідженню права на свободу та особисту недоторканність та правозахисних механізмів його забезпечення приділяли значної уваги такі українські науковці, як: В. І. Галаган, В. С. Зеленецький, В. В. Зуєв, О. В. Капліна, В. М. Корнуков, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Г. М. Мамка, В. І. Маринів, О. Р. Михайленко, В. В. Назаров, Л. Р. Наливайко [1], В. Т. Нор, В. С. Олійник, І. Л. Петрухін, М. А. Погорецький, М. П. Рабінович, В. М. Савицький, М. І. Саєнко [2], О. В. Сачко, О. Ф. Скакун, Т. М. Слінько, К. В. Степаненко, М. С. Строгович, О. С. Тарасенко, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, І. А. Тітко, В. Г. Уваров, Л. Д. Удалова, Beschastnyi V., Fomenko A [3].

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні сучасного стану звернення суддями України до правових позицій Європейського суду з прав людини в рамках забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, а також напрацювання відповідного наративу щодо удосконалення правозахисного механізму цього права.

Виклад проблемних питань основного матеріалу дослідження. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) було засновано у 1959 році як суд останньої інстанції для осіб, які зазнали порушення або позбавлення прав людини та громадянина, основною метою якого є захист прав та свобод осіб, які є громадянами понад 50 держав, які мають право звертатися до ЄСПЛ. Запровадження міжнародних судових механізмів правового контролю стало результатом систематичного порушення прав і свобод людини та громадянина в першій половині ХХ століття. Сьогодні звернення до ЄСПЛ досить поширено серед громадян країн Європи, а також дана судова інстанція формує судову практику, яка приймається до уваги національними органами правосуддя, зокрема українськими. Правовою основою діяльності ЄСПЛ є Європейська конвенція з прав людини. Даний міжнародний нормативно-правовий акт визначає правовий статус ЄСПЛ та його рішень. У ч. 1 ст. 46 Європейської конвенції зазначається, що «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами», тобто обов'язком держав-учасниць є дотримання остаточних рішень ЄСПЛ із будь-яких справ, у яких вони виступають як сторони провадження [4]. Європейська конвенція з прав людини була ратифікована Україною 17 липня 1997 року, а набула чинності для України 11 вересня 1997 року, тому вона входить до національного законодавства України і повинна застосовуватися паритетно із іншими нормативно-правовими актами [5].

Практика ЄСПЛ сьогодні є досить поширеною у законодавстві та судовій практиці України. Для цього у національній нормативно-правовій базі існують певні положення і приписи. Зокрема, у ст. 9 Конституції України зазначено, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України...». Аналогічно сприймається і рішення ЄСПЛ з приводу порушених прав громадян України, які приймаються до виконання та їх тези у подальшому приймаються до уваги національними судами під час винесення рішень у справах різних галузей судочинства [6].

Слід констатувати, що європейська спільнота та її представники проявляють зацікавленість у процесі впровадження правової судової системи в Україні, яка застосовує міжнародну практику і діє на засадах верховенства права. Зокрема, доцільно навести думку з цього приводу Х. Юнкер, голови департаменту правосуддя та правового співробітництва Ради Європи, яка зазначала, що «провідна роль у вирішенні суперечностей у судовій практиці належить вищим судовим інстанціям, які повинні забезпечити єдність судової практики, щоб виправити суперечності та колізії, забезпечивши довіру громадськості до судової системи». Крім цього, Х. Юнкер звернула увагу, що корисною у даному випадку може бути практика ЄСПЛ [7]. Висвітлюванні особливості звернення і застосування правових позицій ЄСПЛ є досить актуальними, тому що судова система повинна базуватися на низці основоположних принципів та діяти в рамках чинного законодавства. Зокрема, рівномірне та єдине застосування закону забезпечує його загальність, рівність усіх перед правом, законом і судом, а також правову визначеність. Усі ці засади є аспектами верховенства права, що є провідною ідеєю кожного національного законодавства та міжнародного права в цілому.

Україна як держава Ради Європи є однією із небагатьох країн європейського товариства, яка звертає увагу на практику виконання судових рішень ЄСПЛ, для чого існує окремий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року, який на сьогоднішній день назав чимало редакцій, що свідчить про його застосування та прагнення законодавця до кореляції національного та міжнародного законодавства у цьому питанні. Даний нормативно-правовий акт регулює відносини, які виникають у зв'язку із обов'язком держави виконувати рішення ЄСПЛ у справах проти України, а також виникненням подальшої необхідності усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) тощо. Крім цього, наявність Закону починає відлік впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини та громадянина і спрямований на скорочення факторів, які впливають на звернення громадян до ЄСПЛ [8].

В теорії виконання рішень ЄСПЛ розглядається питання про те, який вид рішень для виконання є обов'язковим в Україні. Рішення ЄСПЛ поділяються на:

- Рішення стосовно прийнятності заяви (decision);
- Стосовно суті поданої заяви;
- Щодо справедливої сатисфакції;
- Рішення про вилучення заяви із переліку справ із міркувань дружнього врегулювання до визнання заяви прийнятною ба на стадії після визнання заяви прийнятною (judgment or decision of the Court) тощо.

Це питання вирішено шляхом виставлення пріоритетності, зокрема найбільшу питому вагу мають рішення ЄСПЛ по суті заяви, тому вони набувають загальнообов'язкового характеру і повинні бути виконані за будь-яких обставин. Інші різновиди рішень ЄСПЛ мають значно менші кількісні показники, а тому механізми їх виконання застосовуються не так часто.

На нашу думку, доцільно наголосити на правозахисній функції ЄСПЛ, тому що він є останньою інстанцією після вичерпання всіх національних засобів захисту і у рішеннях фактично здійснює захист порушеного права особи, спираючись на низку юридичних норм, звертаючи увагу на дієвість та ефективність національних механізмів забезпечення порушеного права. Так, право на свободу та особисту недоторканність є основоположним і належить до тих прав, які мають високі показники ризику порушення, тому що фігурує в рамках кримінального процесу, а також в рамках адміністративної та цивільної галузей права.

Відповідно до статті 5 Конвенції людині гарантується захист і охорона права на свободу та особисту недоторканність. При цьому доречно звернути увагу на універсальність положень цієї норми для всіх національних законодавств, якими вони прийняті та застосовуються. Охорона права на свободу та особисту недоторканність юридичними засобами є демонстрацією елементу правозахисного механізму, тобто його правової основи. Так, статтею 5 Конвенції передбачено імперативний перелік випадків, у яких право на свободу та особисту недоторканність особи може бути правомірно обмежено. Зокрема, «...нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом»:

а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

в) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

г) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

д) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

е) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції [8].

ЄСПЛ у рішенні по справі «Де Вільде, Оомс і Версип проти Бельгії» (De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium) від 18 червня 1971 року зазначив, що право на свободу та особисту недоторканність найважливіше в демократичному суспільстві в розумінні Конвенції [9].

Двома фундаментальними складовими даного права є свобода та особиста недоторканність. Свобода особистості – це фундаментальна умова, яку повинен використовувати кожен, адже позбавлення свободи, очевидно, буде прямо і негативно позначитися на використанні багатьох інших прав. Звідси і випливають основні засади Суду, що застосовуються в процесі розгляду справ по статті 5 Конвенції. Серед них базовою слід назвати принцип презумпції свободи. Право на свободу та особисту недоторканність не є універсальним, однак воно може бути обмежено лише на підставі вищезазначених виняткових випадків, зазначених у статті 5 Конвенції. За винятком обставин, передбачених пунктом 1 статті 5 Конвенції, ніхто не може бути позбавлений свободи. ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово зазначає, що перелік випадків для обмеження досліджуваного права є вичерпним, вони піддаються тлумаченню досить вузько з тим, щоб не допустити свавільного позбавлення свободи та порушення особистої недоторканності тощо.

Так само, ЄСПЛ передбачає низку умов, які повинні виконуватися, щоб законне ув'язнення, законні арешт і затримання були правомірними та не суперечили нормам чинного законодавства:

– виходячи з точки зору матеріального та процесуального права, затримання повинно бути законним тобто існує правова норма, що дозволяє застосовувати цей метод обмеження свободи та вимоги до цієї правової норми (доступність і передбачуваність). Це що стосується матеріального аспекту, а процесуальний означає відповідність процедури, встановленої законом;

– наявність належно оформлених процесуальних документів, які підтверджують затримання або містять від-

повідний припис: наявність підозри; наявність реальних підстав (переховування від правосуддя, продовження злочинної діяльності) тощо;

– наявність процедури: правове підґрунтя; звернення до норм закону при розгляді конкретної справи [10].

Дані умови та критерії вироблені ЄСПЛ та мають форму рекомендацій, однак якщо звернутися до процесуального законодавства України, то національні процедури цілком відповідають проаналізованим вище алгоритмам, що означає врахування Україною вимог про дотримання права на свободу та особисту недоторканність, підтриманого статтею 5 Конвенції і функціонування наступного елементу правозахисного механізму – забезпечення формальної складової [11; 12].

Не менш важливими елементами правозахисного механізму права на свободу та особисту недоторканність в Україні є звернення судами до практики ЄСПЛ та суб'єктний склад, який здійснює забезпечення даного права. У рішенні ЄСПЛ по справі «Гочев проти Болгарії» («Gochev v. Bulgaria» від 26.11.2009) ЄСПЛ обґрунтував обмеження права на свободу та особисту недоторканність в одному із випадків, сформулювавши загальноприйняті стандарти права свободи пересування і зазначив, що це обмеження обов'язково має ґрунтуватися на трьох критеріях: по-перше, має бути засноване на законі, а по-друге, переслідувати одну з легітимних цілей, встановлених ч. 3 ст. 2 Протоколу №4 до Конвенції, і по-третє, забезпечити справедливе співвідношення прав людини і суспільства пропорційно цілям її застосування (бути пропорційним меті його застосування). При цьому, коли мова йде про співвідношення обмеження цього права для стягнення несплачених боргів, слід враховувати, що це обмеження можна виправдати тільки в тому випадку, якщо воно дійсно сприяє погашенню боргу [11; 13].

Аналогічно підвищується активність українських судів у застосуванні практики ЄСПЛ. Так, апеляційний суд звернувся до рішення суду у справі «Пономарьов проти України» від 03 квітня 2008 року, відмовивши відкрити апеляційне провадження по справі № 539/214/19. Апеляційний суд посилається в ухвалі про відмову у відкритті апеляційного провадження на прецедентну практику ЄСПЛ, виходячи з того, що здійснюючи п. 1 ст. 6 Конвенції про доступність до правосуддя та справедливий судовий розгляд, кожна держава-учасниця цієї Конвенції мають право встановлювати судове законодавство, включаючи процесуальні обмеження і заборони, мета яких є не допустити судовий розгляд в хаотичному руслі [12; 15].

Також для прикладу можна привести ухвалу по справі по справі № 539/214/19, видану Дніпровським районним судом міста Києва, у якій суд при вирішенні доцільності продовження тримання обвинувачених під вартою та заявлених сторонами клопотань керувався положеннями статті 5 Конвенції та практикою ЄСПЛ, за якими обмеження права людини на свободу та особисту недоторканність можуть бути здійснені тільки в випадках, передбачених Законом, за встановленим порядком. Неодноразово ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує, що підстава тримання під вартою повинна бути оцінено в кожному кримінальному провадженні з огляду на конкретні обставини. Про це зазначено у рішенні ЄСПЛ у справі Харченко проти України від 10 лютого 2011 року [16].

Слід зауважити, що практика ЄСПЛ в Україні та її застосування досить диференційовані і стосуються майже всіх галузей судочинства та сфер суспільних відносин. Однак ми вважаємо, що слід звертати увагу, перш за все, на основоположні права і свободи людини та громадянина, які повинні бути захищені, а правозахисні механізми їхнього забезпечення – дієвими.

Висновки із проведеного дослідження. Практика ЄСПЛ сьогодні є досить поширеною у законодавстві та судовій практиці України. Україна як держава Ради

Європи є однією із небагатьох країн європейського товариства, яка звертає увагу на практику виконання судових рішень ЄСПЛ, для чого існує окремий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року, який на сьогоднішній день зазнав чимало редакцій, що свідчить про його застосування та прагнення законодавця до кореляції національного та міжнародного законодавства у цьому питанні. Право на свободу та особисту недоторканність є основоположним і належить до тих прав, які мають високі показники ризику порушення, тому що фігурує в рамках кримінального процесу, а також в рамках адміністративної та цивільної галузей права. Дане право потребує захисту і охорону як на національному, так і між-

народному рівнях. Відповідно до статті 5 Конвенції людині гарантується захист і охорона права на свободу та особисту недоторканність. При цьому доречно звернути увагу на універсальність положень цієї норми для всіх національних законодавств, якими вони прийняті та застосовуються.

Нами виявлено, що базовими елементами правозахисного механізму будь-якого права, зокрема права на свободу та особисту недоторканність є правова основа його функціонування, забезпечення формальної складової, звернення судами до практики ЄСПЛ та суб'єктний склад, який здійснює забезпечення даного права. Практика ЄСПЛ сьогодні є досить поширеною в Україні і застосовується у всіх, без винятку, галузях судочинства, що свідчить про її позитивний вплив на систему правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 192 с.
2. Саєнко М. І. Право на свободу та особисту недоторканність як невід'ємний складник правової державності. *Юридичний науковий електронний журнал*. Том 2. С.56-60.
3. Beschastnyi V., Shklier S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. 22(6). P. 1-6.
4. Європейська конвенція з прав людини. 63 с. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 20.11.2022).
5. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України № 475/97-ВР від 17.07.1977 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#o2> (дата звернення 20.11.2022).
6. Конституція України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
7. Судова практика ВС є послідовною і відображає стандарти РЄ – Ханне Юнкер. *Судова влада України. Верховний Суд* : офіційний веб-сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1027980/> (дата звернення: 20.11.2022).
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України в редакції від 02.12.2012 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: документ 995_004. Подано в редакції від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.11.2022).
10. Буткевич О. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського Суду з прав людини (Policy Paper). 2017. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf (дата звернення 20.11.2022).
11. Further support for the execution by Ukraine of judgments in respect of Article 6 of the European Convention on Human Rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/further-support> (дата звернення 20.11.2022).
12. Монаєнко А. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення 20.11.2022).
13. Аналітичний звіт за результатами «Моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини». URL: <https://www.osce.org/files/fi/documents/b/7/390506.pdf> (дата звернення 20.11.2022).
14. Дроздов О., Дроздова О. Аналітичний огляд окремих рішень ЄСПЛ щодо заборони дискримінації. URL: <https://unba.org.ua/publications/3248-analitchnij-oglyad-okremih-rishen-espl-shodo-zaboroni-diskriminacii.html> (дата звернення 20.11.2022).
15. Ухвала Дніпровського районного суду міста Києва у справі № 757/31502/20 від 13 жовтня 2021 року. URL: <https://opendatobot.ua/court/100346711-59d587bbcc301e4f10b136aa9079ae1d> (дата звернення 20.11.2022).
16. Дроздов О. Аналіз правових позицій ЄСПЛ, які можуть бути використані у 2019 році для вдосконалення процесуального законодавства». *Закон і Бізнес*. URL: <https://www.echr.com.ua/analiz-pravovix-pozicij-yespl-yaki-mozhut-buti-vikoristani-u-2019-roci-dlya-vdoskonalennya-procesualnogo-zakonodavstva/> (дата звернення 20.11.2022).